

Myndigheten för
samhällsskydd
och beredskap

Förstå och förebygga risker i vardagen

Slutrapport för det postdoktorala forskningsprojektet
"Den enskildes drivkraft att förebygga olyckor och kriser"

FORSKNING

MSB:s kontaktpersoner:
Peter Green, 010 -240 40 69

Publikationsnummer MSB 676
ISBN 978-91-7383-432-2

Förord

Det första jag gjorde efter jag i april 2010 disputerat på en avhandling i sociologi om "riskförståelse" var att skriva ansökan om postdoktoralt stöd från Myndigheten för samhällsskydd och beredskap. Att jag därefter var en av dem som kom att erhålla anslag har varit till stor glädje! Efter avslutad projektperiod kan jag nu sammanfatta tiden som mycket bra och jag vill verkligen framhålla det goda samarbetet med Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, tack!

Till skillnad från de flesta forskningsprojekt, där arbetet genomförs i en projektgrupp, inkluderar postdokprojekt endast en forskare. Det betyder dock inte att jag varit själv i denna process. Jag vill rikta ett varmt tack särskilt till följande personer som på olika sätt bidragit till detta projekt: Bodil Lundberg och Linda Bassus vid forskningsenheten, MSB; Maria Nilsson och Marcus Årskog vid enheten för den enskilde säkerhet, MSB; Cissi Askvall och Karin Larsdotter vid Vetenskap & Allmänhet; Onkar Kular, Magnus Ericson, Anna Jönsson och Paul Resch, Riskcenter vid Arkitekturmuseum (nuvarande Arkitektur och designcentrum); Britt-Marie Drottz-Sjöberg, vid (dåvarande) forskargruppen "Risk Psychology, Environment, and Safety" vid NTNU i Trondheim; Angelika Sjöstedt-Landén och Jonny Bergman vid Mittuniversitetet samt alla frivilliga deltagare som med enkätsvar, genom intervjuer, vid fokusgruppsintervjuer och med text och bild, uttryckt sin upplevelse av risker i vardagen.

Östersund, 28 mars 2014

Erika Wall
Mittuniversitetet

Innehållsförteckning

1. Inledning	9
1.1 Bakgrund	9
Syfte & Delstudier	10
2. Förebyggande insatser och betydelsen av motivation.....	11
2.1 Motivation	11
2.2 Förhållandet mellan motivation och förebyggande insatser har undersökts.....	12
Resultat och slutsatser.....	12
3. Visuella metoder för ny kunskap om hur individen förhåller sig till risker i vardagen	13
3.1 Visuella metoder i riskforskningen	13
3.2 Riskbilden.....	14
Genomförande	14
Resultat och slutsatser.....	15
3.1 Kan visuella metoder bidra till ny kunskap inom riskforskningen?16	
Resultat och slutsatser.....	17
4. Emotioners roll i individens riskförståelse	19
4.1 Sociala emotioner och risker i trafiken.....	19
Undersökningen.....	19
Resultat och slutsatser.....	20
5. Cryptosporidium som ett exempel på en ny risk i vardagen..	23
5.1 Riskförståelse och synen på ansvar vid plötsligt otjänligt dricksvatten	23
Resultat och slutsatser.....	24
6. Kandidatuppsatser inom ramen för projektet	27
6.1 Riskuppfattningar bland ungdomar	27
6.2 Äldres riskförståelse & förebyggande insatser i vardagen.....	28
6.3 Riskförståelse bland unga vuxna i Sverige & Norge	29
7. Avslutning	31
7.1 Forskningsbehov	33
Teoriutveckling	33
Metodutveckling	33
Interventionstudier	33
Referenser	35
Bilaga 1: Projektets publikationer	39
Vetenskapliga artiklar.....	39
Rapporter	39
Uppsatser.....	39

Sammanfattning

Projektets utgångspunkt var att ”empiriskt undersöka den enskilde individens drivkrafter ifråga om att förebygga olika typer av olyckor och kriser” vilket studerats genom olika delprojekt vilka återknutit till temat på ett övergripande plan, men samtidigt bidragit med specifika perspektiv.

Utifrån projektets övergripande syfte har flera delprojekt formulerats, vilka på olika sätt bidrar till att ge perspektiv på hur individen förhåller sig till risker i vardagen.

- Förebyggande insatser och betydelsen av motivation
- Visuella metoder för ny kunskap om hur individen förhåller sig till risk
- Emotioners roll i individens riskförståelse
- Cryptosporidium som ett exempel på en ny risk i vardagen

Teoretiskt har begreppen motivation och (sociala) emotioner särskilt lyfts fram och empiriskt har vardagsrisker stått i centrum för projektet. Termen vardagsrisker har hanterats på lika olika sätt i olika vetenskapliga texter där såväl risker i trafiken som utbrottet av Cryptosporidium i dricksvattnet i Östersund vintern 2010/2011 lyfts fram som empiriska exempel. Metodologiskt har projektet inneburit en möjlighet att närma sig de kreativa metoder för datainsamling och analys, där visuella metoder getts utrymme som del i studien, genom delprojektet Riskbilden.

1. Inledning

Projektet ”Den enskildes drivkraft att förebygga olyckor och kriser” har genomförts som postdoktoralt forskningsprojekt av Erika Wall, fil dr i sociologi. Forskningen bedrevs inledningsvis i samarbete med forskargruppen RIPENSA (Risk Psychology, Environment and Safety) vid NTNU i Trondheim, Norge men har, efter att RIPENSA upplöstes, bedrivits inom ramen för Risk och krisforskningscentrum, Mittuniversitetet. I projektet har den enskildes riskförståelse och drivkrafter att förebygga olika risker och kriser i vardagen undersökts. Projektet har inkluderat empiriska studier samt metod- och teoriutveckling.

I den här rapporten ges en sammanfattning av den forskning som beskrivits i projektet. Rapporten inleds med en beskrivning av bakgrund och syfte i kapitel 1. Därefter följer redovisning av projektets delstudier (kapitel 2–5). Utöver egen forskning har också tre kandidatuppsatser skrivits inom ramen för projektet. Resultaten från dessa presenteras i kapitel 6. Kapitel 7 består av rapportens avslutning. Sist (bilaga 1) återfinns en publikationslista som redovisar de artiklar, rapporter och uppsatser som kommit ut av projektet. För en fullständig redovisning av projektets olika delar hänvisas till dessa.

1.1 Bakgrund

Vår del av världen har blivit en allt tryggare plats att leva på, vi lever längre och friskare liv, samtidigt finns det också många risker i det moderna samhället. Dessa risker är av olika typer, har olika spridning och varierar i dignitet. Det kan till exempel handla om olyckor i vardagen exempelvis risken att ramla och bryta ett ben, drabbas av en skogsbrand eller att elförsörjningen slås ut. Trots förekomsten av både vardagsrisker och andra mer samhällshotande risker är individen sällan väl förberedd för att hantera en olycka eller kris. Detta kanske är särskilt tydligt bland yngre personer som växt upp i ett samhälle med utvecklad teknik och hög samhällelig servicenivå; individen är helt enkelt inte van vid att möta kriser som exempelvis att vattnet fryser på vintern eller att elförsörjningen slås ut. Istället är man van vid vad som kan karaktäriseras som ett ”dygnet runt-samhälle” där det exempelvis är möjligt att ägna sig åt inköp av livsmedel, eller komma i kontakt med en läkare vilken tid som helst. Med denna trygga tillvaro har individen få incitament för att själv förebygga och förbereda sig för att möta olika typer av olyckor och kriser. Det är snarare så att individen förväntar sig att det finns samhällsfunktioner som garanterar en trygg och säker tillvaro (Demarin et al. 2010; Enander 2010).

Vad som engagerar individen till egenansvar är ett problem med tydlig samhällsrelevans och fördjupad kunskap inom detta område kan användas för att på olika sätt uppmuntra den enskilde individen till att själv bidra till minskad risk att drabbas av olyckor och kriser. Detta kan i sin tur leda till färre olyckor och att effekterna för den enskilde individen vid olika typer av kriser minskas. Problemet är av högsta relevans för dem som arbetar med att

förebygga olyckor och förbättra krishanteringsförmågan hos enskilda individer. Projektets inriktning är inte bara samhällsrelevant utan ger också forskningsmässiga och teoretiska bidrag. Projektet har bidragit såväl med teoretisk begreppsutveckling som metodologisk utveckling.

Syfte & Delstudier

Projektets utgångspunkter är att mer kunskap om hur människor förhåller sig till risker i vardagen krävs för att nå fördjupad kunskap om individens drivkrafter att förebygga olyckor och kriser, och metodologisk utveckling behövs inom den samhällsvetenskapliga riskforskningen för att ge bättre förutsättningar för fördjupad kunskap om hur individen förhåller sig till risker i vardagen. Detta innebär att projektets ursprungliga syfte: ”att empiriskt undersöka den enskilda individens drivkrafter ifråga om att förebygga olika typer av olyckor och kriser” kräver kunskap inte bara om bakomliggande orsaker till variationer i förebyggande insatser, utan också om hur människor uppfattar och förstår risker i vardagen.

I projektet har särskilt olyckor i hemmet och i skolan fokuserats. Därtill har ett särskilt nedslag gjorts med avseende på risker förknippade med otjänligt dricksvatten.

Utifrån projektets övergripande syfte har flera delprojekt formulerats, vilka på olika sätt bidrar till att ge perspektiv på hur individen förhåller sig till risker i vardagen.

- Förebyggande insatser och betydelsen av motivation
- Visuella metoder för ny kunskap om hur individen förhåller sig till risk
- Emotioners roll i individens riskförståelse
- *Cryptosporidium* som ett exempel på en ny risk i vardagen

Delstudierna presenteras kortfattat i efterföljande avsnitt (kapitel 2–5).

2. Förebyggande insatser och betydelsen av motivation

I projektets inledande skede genomfördes en litteraturstudie med fokus på betydelsen av motivation för hur individen förhåller sig till risker i vardagen, särskilt med avseende på att genomföra förebyggande insatser. Detta tema har undersökts i en artikel:

- Wall, Erika. (Under review). "Individuals' interest in preventing everyday accidents and crisis: A Swedish explorative study of the importance of motivation." *Human Technology*.

2.1 Motivation

I vardagligt tal brukar man tala om motivation som drivkraft, eller mer specifikt om drivkraft till handling. Vad som motiverar den enskilde kan variera mellan olika personer. Grundläggande för teori om motivation är att skilja på *inre* (intrinsic) och *yttre* (extrinsic) motivation. Man brukar tala om inre motivation vad gäller drivkraft att agera på ett visst sätt därför att det ger välbefinnande åt den enskilde. Yttre motivation refererar istället till drivkrafter som har att göra med att uppnå ett specifikt mål. Denna typologi, som har använts och diskuterats i hög utsträckning, konkretiseras i Deci och Ryans "Self-Determination Theory" (Deci and Ryan, 1985). Deci och Ryan menar att individen kan motiveras till beteenden i relation till olika grad av self-determination, vilket beskrivs i begreppsparat intrinsic och extrinsic motivation. Intrinsic motivation beskriver hur individen väljer att agera för sin egen skull, till exempel för att det upplevs roligt eller känns bra. Extrinsic motivation, å andra sidan, beskriver beteenden som är relaterade till olika slags mål som ligger utanför aktiviteten i sig, ofta kan detta uttryckas i en upplevelse av att någonting "måste" göras.

Vad gäller motivation finns många olika teoretiska begrepp som kan vara användbara när det gäller att beskriva, analysera och förklara individens förebyggande insatser vad gäller olyckor och kriser i hemmet. Jag menar att både inre och yttre motivation kan vara av betydelse för att förstå individens drivkrafter att förebygga olyckor och kriser. Ett teoretiskt begrepp som inkluderar dessa båda och som dessutom används för att beskriva motivation i relation till specifika aktiviteter är "Situational Motivation" (Guay et al., 2000). Situational Motivation beskriver individens drivkraft att agera på ett specifikt sätt, vad gäller en specifik aktivitet eller ett särskilt fenomen – som exempelvis förebyggande insatser. Fyra typer av motivation inkluderas i begreppet situational motivation: (1) intrinsic motivation; (2) extrinsic motivation/identified regulation; (3) extrinsic motivation/external regulation samt (4) amotivation (Guay et al., 2000).

2.2 Förhållandet mellan motivation och förebyggande insatser har undersökts

Syftet med denna studie var att empiriskt undersöka kopplingen mellan motivation och individens förebyggande insatser.

Studien baseras på data insamlad genom postenkäten ”Samhälle och Risk 2011”. Enkäten skickades ut vintern 2010 och våren 2011 till ett slumpmässigt urval av Sveriges befolkning i åldrarna 16-75 år ($n = 2000$, svarsfrekvens 44,8 %). Positionsfaktorer (kön, ålder) och situationsfaktorer (utbildning, bostadsort, ev. barn i hushållet) inkluderades eftersom tidigare forskning visat på betydelsen av dessa för hur individen förhåller sig till risk.

Resultat och slutsatser

Genom faktoranalys testades en teoretisk modell för motivation. Den teoretiska modellen särskiljer på fyra olika typer av motivation, men den statistiska analysen av det empiriska materialet gav istället en modell med två dimensioner: motivation/amotivation. Regressionsanalyser där betydelsen av motivation/amotivation undersöktes i fråga om individens förebyggande insatser visade däremot att det finns en statistiskt säkerställd relation mellan motivation/amotivation och i vilken utsträckning individen säger sig göra förebyggande insatser. Denna relation kvarstod även när positions- och situationsfaktorer inkluderades i studien.

Motivation hade en positiv effekt på individens preventiva åtgärder medan amotivation minskade effekten av det samma. Detta innebär att både motiverande insatser och åtgärder för att komma åt de som inte alls är motiverade till förebyggande åtgärder kan bidra till stärkt förebyggande arbete bland allmänheten.

3. Visuella metoder för ny kunskap om hur individen förhåller sig till risker i vardagen

I projektet har metodutveckling varit centralt, då utgångspunkten för projektet har varit att metodologisk utveckling behövs inom den samhällsvetenskapliga riskforskningen för att ge bättre förutsättningar för fördjupad kunskap om hur individen förhåller sig till risker i vardagen. Intresset för metodutveckling kom att leda till ett delprojekt om visuella metoder, vilket inkluderar arbetet med Riskbilden, som beskrivs närmare nedan.

Detta delprojekt redovisas i en vetenskaplig artikel och en rapport:

- Wall, Erika. (Under review). "Visualizing risk: Using participatory photography to explore individuals' sense-making of risk."
- Wall, Erika. (2013). *Riskbilden – hur barn och ungdomar ser på risker i vardagen*. Stockholm: Vetenskap & Allmänhet.

Förutom dessa publikationer har också en rapport skrivits, på mitt uppdrag, av de pedagoger vilka ansvarade för visningarna av utställningen Riskcenter vid Arkitekturmuseet. I denna rapport återger pedagogerna sina upplevelser och erfarenheter av att vägleda barn och ungdomar i mötet med konstruerade riskmiljöer.

- Jönsson, Anna & Resch, Paul. *Riskcenter: Upplevelser och erfarenheter*. Mittuniversitetet: Avdelningen för samhällsvetenskap.

3.1 Visuella metoder i riskforskningen

Den samhällsvetenskapliga riskforskningen har breddats såväl teoretisk som metodologiskt till exempel vad gäller allt större intresse för betydelsen av sociala och rumsliga sammanhang vad gäller hur människor tolkar och förstår risker i vardagen. Trots denna utveckling är det ännu många perspektiv som ännu inte getts tillräcklig uppmärksamhet. Detta synliggörs till exempel i en av de större översikter av forskningsområdet som gjorts. Peter Taylor-Gooby och Jens Zinn argumenterar i denna forskningsöversikt för behovet av metodologisk vidareutveckling av den samhällsvetenskapliga riskforskningen: "Use of experimental and psychometric techniques could support further development in this field, which would offer possibilities for linking across disciplines" (Taylor-Gooby and Zinn 2006:409). Experimentella metoder och möjligheter till fler tvärvetenskapliga studier är dock inte det enda som behövs. I föreliggande artikel inspireras jag av Patrik Aspens och Árni Sverrisson som menar att sociologin som vetenskap måste utvecklas med avseende på det visuella: "Den sociologiska uppgiften är att utveckla existerande teoribildningar

så de kan på ett bättre sätt integrera 'visualitet'" (Aspers and Sverrisson 2007:5). Att det visuella ännu inte fått tillräckligt utrymme inom den sociologiska forskningen är en ståndpunkt som artikulerats under årtionden (se till exempel Henny 1986; Fyfe and Law 1988; Harper 1987) och som ännu gör sig gällande: "Visual sociology has barely begun" (Becker 2003:6). Inte minst underbyggs betydelsen av det visuella i relation till sociologins vetenskapliga inriktning: "The modern world is very much a 'seen' phenomenon. Sociology, however, itself in many senses the emergent discourse of modernity, has been rather neglectful of addressing cultural ocular conventions and has subsequently become somewhat inarticulate in relation to the visual dimension of social relations" (Jenks 1995:2). Jag menar att behovet av att integrera visuella metoder viktigt för all sociologisk forskning, inte minst inom riskforskningen som ännu är ung och fortfarande tydligt präglad av sin historia där mycket inspiration hämtat från den mer psykologiskt orienterade riskperceptionsforskningen.

3.2 Riskbilden

Den fjärde fredagen i september har sedan 2005 utlysts som Researchers' Night av EU-kommissionen. Runtom i hela Europa arrangeras hundratals evenemang där allmänheten får träffa forskare under roliga och spännande former. I Sverige finns evenemanget på 28 orter under det gemensamma namnet ForskarFredag. Vetenskap & Allmänhet samordnar evenemangen som genomförs av ett lärosäte eller annan organisation på orten. ForskarFredag stöds av EU-kommissionen, Vetenskapsrådet och VINNOVA.

Utöver de aktiviteter som erbjuds den 28 september på de olika orterna i Sverige görs också varje år en gemensam satsning över hela landet: ForskarFredags massexperiment. Under 2012 ansökte jag om, och fick möjlighet, att genomföra 2012 års massexperiment som en del av föreliggande forskningsprojekt. Detta projekt är vad som kallas för *Riskbilden*.

Syftet med forskningsprojektet Riskbilden var att undersöka hur barn och ungdomar själva definierar risker i vardagen med hjälp av bild.

Genomförande

Riskbilden genomfördes i samverkan mellan mig som forskare, MSB (genom "Din Säkerhet") och Vetenskap & Allmänhet. Genom kontakter med lärare runt om i hela landet genomfördes projektet. Lärarnas uppdrag var dels att introducera eleverna till olika perspektiv på risker i vardagen och att – med stöd av en lärarhandledning - bidra till elevernas problematisering av hur risker i samhället kan uppfattas och bedömas.

Lärarna fick, med hjälp av en lärarhandledning utformad av mig, ge eleverna en introduktion till området. I lärarhandledningen fanns tips på hur du kan ge elever i alla åldrar stöd för att själva upptäcka hur de ser på risker i sin vardag. Utöver detta gav underlaget stöd för fördjupande övningar som bidrar till att synliggöra att människor bedömer risker på olika sätt. Lärarna ordnade också med administration av blanketter för informerat samtycke som alla deltagande elever och, för barn under 15 år, deras föräldrar fick skriva under.

Efter introduktionen fick eleverna i uppdrag att fotografera något som de upplever som en allvarlig risk i vardagen. Efter fotograferingen laddades en bild, en bildtext och svar på bakgrundsfrågor (ålder, kön, bostadsort etc.) upp på en hemsida som administrerades av MSB. I samband med uppladdningen av bilderna fick lärarna också ange de villkor som gällt för elevernas deltagande, exempelvis om de tog bilderna på skoltid eller fritid och hur långt bort från skolan de fick fotografera.

I lärarhandledningen fanns också stöd för återkoppling i samband med att den första forskningsrapporten från projektet publicerades. Där fanns tips om övningar som gav möjlighet att reflektera över likheter och skillnader mellan den egna synen på risker och den gemensamma bild av risker i vardagen som presenterades i rapporten. Sådana likheter och skillnader kan användas som grund för diskussioner om hur vi tolkar risker utifrån våra egna förutsättningar och värderingar. Övningarna gav också utrymme för eleverna att reflektera över om, och på vilka sätt, den egna synen på risker i vardagen kan ha förändrats genom deltagande i Riskbilden.

Totalt kom 722 elever att lämna in bilder, bildtexter och svar på bakgrundsfrågor i projektet Riskbilden.

Resultat och slutsatser

För att ta reda på vilka risker eleverna upplever som allvarliga har en tematisk innehållsanalys gjorts av bildtexterna. Texterna har analyserats med fokus på olika teman och likheter. Någon bildanalys har ännu inte gjorts.

Statistiska analyser har gjorts för att beskriva deltagarna som ingår i projektet. Det är viktigt att komma ihåg att deltagarna inte bestod av ett slumpmässigt urval av Sveriges befolkning utan att rekryteringen gjordes genom intresserade lärare.

Av de 722 deltagarna i Riskbilden var ungefär hälften killar (332 personer) och hälften tjejer (390 personer). De yngsta deltagarna gick i förskoleklass (5-åringar) och de äldsta deltagarna (den allra äldsta deltagaren var 33 år) läste vid folkhögskola. Både medianålder och medelålder var 11 år. Materialet centrerades således kring barn i mellanstadiet.

I bildtexterna har deltagarna själva satt ord på vilken risk de valt att lyfta fram som exempel på en risk i vardagen som de själva upplever som allvarlig. Innehållsanalysen visar att det är stor variation i materialet med avseende på vilka risker som valts ut. En stor del av riskerna kan dock kategoriseras utifrån i vilka miljöer de uppstår. De fem vanligaste miljöerna var: Trafiken, Byggnader, Naturen, Skolgården, och Hemmet.

- **Trafiken.** Att det inte finns övergångsställen där man ska gå över gatan, att bilister pratar i mobiltelefon och kanske inte ser en samt att många bilister upplevs köra för fort förekommer som risker i materialet.
- **Byggnader.** I materialet har byggnader en central position som riskmiljö och där fokuseras särskilt trappor. Trappor synliggörs i materialet som farliga om man springer eller leker i dem. Det upplevs

också som en risk när det blir trångt i trapporna (särskilt i skolan). Trappor utomhus har illustrerats som hala eller på annat sätt farliga. Dessutom inkluderas byggnader som risker exempelvis vad gäller risken att ramla ner om en klättrar på uthus och garage eller en hänger ut genom fönster och över balkongräcken.

- **Naturen.** Deltagarna beskriver naturen som en riskmiljö eftersom en kan halka och ramla till exempel på stenar och rötter. Det finns också exempel i materialet på risker relaterade till naturen som en konsekvens av miljöförstöring.
- **Skolgården.** I materialet relateras många risker till skolgården. Deltagarna visar exempel på trasiga lekredskap och gungor som en kan göra sig illa på. De visar också att det är riskfyllt att klättra på plank, staket och möbler.
- **Hemmet.** I hemmet fokuseras särskilt risker som har att göra med elektricitet, eld och knivar. Deltagarna ger exempel på hur hushållsmaskiner kan utgöra risker i hemmet om man glömmer att stänga av dem. De har också illustrerat hur vassa knivar uppfattas som risker, inte minst i relation till mindre barn (syskon).

Deltagarna beskrev framför allt risker i deras omedelbara närhet. De visade med ord och bild på risker som gäller för alla, inte bara för dem själva – trots att uppgiften specifikt vände sig till den enskilde deltagaren. Att deltagarna ändå valt att lyfta fram risker i allmänhet kan tolkas i relation till tidigare forskning som visat att människor tenderar att uppfatta risker större för andra än för sig själva. Kanske är deltagarnas val att lyfta fram risker i allmänhet, istället för direkt relaterade till sig själva, ett uttryck för just detta?

3.1 Kan visuella metoder bidra till ny kunskap inom riskforskningen?

Att undersöka barn och ungdomars upplevelser av risker i vardagen på ett sådant sätt som i Riskbilden har inte tidigare gjorts. Inte heller har visuella metoder använts i någon högre utsträckning inom den samhällsvetenskapliga riskforskningen. I artikeln ”Visualizing risk” (Wall, under review [b]), undersöks och diskuteras hur visuella metoder kan användas för att fördjupa vår kunskap om individens riskförståelse, särskilt hur barn och ungdomar uttrycker sina bilder av risker i vardagen.

Artikeln baseras på det empiriska resultatet från Riskbilden där deltagande fotografi (participatory photography) använts. Materialet från alla de 722 barn och ungdomar som deltagit i Riskbilden inkluderas i det datamaterial som diskuteras i artikeln.

Analyserna i studien har gjorts i flera steg. Först analyserades alla bilder och bildtexter med hjälp av innehållsanalys (Morgan 1996) med fokus på *vilka risker* som illustrerades av deltagarna. Sedan genomfördes en andra analys med fokus på *hur* dessa risker uttrycktes med hjälp av ord och bild. Utifrån resultaten från dessa analyser genomfördes ett tredje steg i analysen, då med

fokus på visuella narrativ (Spencer 2011). Utifrån denna utgångspunkt ses varje bild med bildtext som ”ett fönster” in i människors liv och kan därmed analyseras som ett narrativ på liknande sätt som narrativ analys av texter och transkriberade djupintervjuer (ibid.).

Resultat och slutsatser

Studien redovisade först de fem riskmiljöer vilka på ett bra sätt beskriver var deltagarna upplever risker i vardagen: trafiken, byggnader, naturen, skolgården och hemmet (jämför med Riskbilden).

När fokus i analysen istället kom att ligga på hur deltagarna uttryckte risk med hjälp av bild och med stöd av bildtexter visade resultatet från studien att deltagarnas bilder kunde beskrivas som i första hand ”avbildningar” eller ”illustrationer”. Med avbildningar menas bilder som explicit reproducerat risker hämtade ur deltagarens egen vardag. Med illustrationer avses istället sådana bilder som mer implicit återkopplade till risker i vardagen. Dessa bilder bestod av olika typer av iscensättningar där sådana risker som annars inte kan avbildas gavs möjlighet att uttryckas. Bland dessa risker fanns sådant som miljöförstöring såväl som risken för sexuella övergrepp eller att bli/vara ensam.

I analysprocessen med fokus på hur risker uttryckts med hjälp av bild och med stöd av bildtexter så blev det tydligt att vissa bilder inte kunde beskrivas som avbildningar och att det var allt för begränsat att tala om dem i termer av illustrationer. Istället fanns det bilder som bäst kunde förstås som visuella narrativ då de gav uttryck för berättelser om risker i vardagen, mer än avbildningar eller illustrationer. I studien undersöks hur en sådan bild kan tolkas och förstås som ett visuellt narrativ.

Bilden som analyserats visar hur en pojke klättrar och ”showar” på ett lekredskap på en skolgård. Det är en 11-årig flicka som lämnat in bilden åtföljd av följande bildtext: ”Han kan ramla och slå huvudet och få hjärnskakning” (ID 29). Innehållet i bilden kan tolkas utifrån innehållet som att deltagaren upplever att en allvarlig risk i vardagen är att hoppa och leka i lekredskapen på skolgården. En mer komplex analys kan dock nås om en tar det visuella på allvar. I denna studie argumenterar jag för att bilden kan tolkas som en berättelse om inte bara vad som uppfattas som en risk, utan också att som en berättelse om vardagslivet i skolan. Med utgångspunkt i grundläggande genusteori gör jag en tolkning som baseras på att denna flicka valt att bidra med en bild där en jämnårig pojke fotograferats. Här blir det särskilt intressant att den fotograferade pojken ”showar” på lekredskapen, medan tjejen står stilla och tittar på. Med kameran i hand är hon inte bara stilla utan bidrar också som en aktiv åskådare genom att fotografera hans framträdande. Genom att analysera bilden med hjälp av genusteori framträder en berättelse om den aktiva pojken och den passiva flickan där det har stor betydelse inte bara vilken risk som getts uttryck utan också *hur* denna risk framställts. Detta exempel ger genom detta fördjupad förståelse inte bara för hur risker upplevs och värderas, utan också om hur ”risk” och ”genus” är tätt sammankopplat i vardagen.

Genom empiriska exempel visar denna studie på relevansen av visuella metoder för utvecklingen av den samhällsvetenskapliga riskforskningen. Med

hjälp av olika typer av metoder kan olika kunskap nås och när deltagare ges möjlighet att uttrycka sig med hjälp av bild kan annan kunskap nås än vad som varit möjligt med andra typer av metoder.

4. Emotioners roll i individens riskförståelse

Under senare år har betydelsen av emotioner fått allt större plats inom riskforskningen. Emellertid har främst betydelsen av så kallade primära emotioner studerats, alltså hur exempelvis rädsla inverkar på hur människor värderar risker. Mitt intresse i föreliggande delstudie var istället att lyfta fram hur emotioner i sociala relationer kan bidra till fördjupad förståelse för hur individen förhåller sig till risker i vardagen. Här har detta studerats med fokus på hur ungdomar förhåller sig till risker i trafiken och hur ”role-taking emotions” ingår i individens riskförståelse. Resultat från detta delprojekt redovisas i en vetenskaplig artikel:

- Wall, Erika. (2014). “Sense-making of risk and role-taking emotions: How young Swedes construe road traffic risk.” *Journal of Risk Research*.

4.1 Sociala emotioner och risker i trafiken

Syftet med denna delstudie var att undersöka ungdomars riskförståelse, särskilt vad gäller emotionella faktorer i individens riskförståelse. Olika perspektiv har lyfts fram och olika begrepp fokuserats (emotions, affects, feelings, mood, worry etc.). Oavsett ingång till de emotionella perspektiven har nästan alla studier fokuserat den enskilde individens emotioner med inspiration från psykologisk forskning. Inom den samhällsvetenskapliga riskforskningen har inte betydelsen av emotioner i sociala relationer lyfts fram. Som sociolog såg jag det som särskilt relevant att gå på djupet med avseende på emotioner som del av social interaktion. Detta gav att studien kom att ta sin utgångspunkt i teori om ”role-taking emotions”, vad jag av språkliga skäl talar jag om som ”sociala emotioner” (Shott 1979).

De sociala emotionerna är av två slag: reflexiva (skuld, skam, stolthet etc.) och empatiska (empati, sympati, medkänsla etc.) och används som en del av den sociala interaktionen. De sociala emotionerna har därmed stor betydelse för (indirekt) social kontroll och är till stor del inlärda genom olika socialiseringsprocesser (Shott 1979) – vi har alltså lärt oss i vilka situationer vi till exempel ska skämmas över någonting. På liknande sätt är individens riskförståelse präglad av hur individen, genom socialiseringsprocesser, lärt sig förstå och värdera risker i sin omgivning (Wall 2010).

Undersökningen

Till grund för denna studie har två olika datamaterial använts dels ett material som inhämtats genom djupintervjuer och dels ett material som baseras på fokusgruppsintervjuer. Totalt har 11 djupintervjuer genomförts med ungdomar i åldern 16-17 år. Fokusgruppsintervjuer har gjorts med ett totalt antal om 36 personer, 19 tjejer och 17 killar, alla i åldern 16-20 år. Djupintervjuerna gjordes 2010 och fokusgruppsintervjuerna genomfördes 2007.

För båda datainsamlingarna har genomförandet sett likartat ut. Kontakt togs med gymnasieskolor genom kontakt som skapades med lärare. Dessa lärare fungerade därefter som länkar till eleverna, vilka fick information genom sina lärare. En tematisk intervjuguide har använts vid båda tillfällena för datainsamling. I båda fall handlade intervjuerna om risker i trafiken och hur ungdomarna förhåller sig till risker i trafiken som gående, cyklist och passagerare i bil. Den tematiska intervjuguiden innehöll inte några frågor om emotioner.

De båda datamaterialen har analyserats med hjälp av tematisk innehållsanalys (Morgan 1996). Analysen har dels fokuserat teman uppkomna ur empirin och dels teoretiskt baserade teman relaterade till riskförståelse (Wall 2010) och sociala emotioner (Shott 1979).

Resultat och slutsatser

Analysen visade att deltagarnas riskförståelse vad gäller risker i trafiken relaterades till sociala relationer, erfarenheter och kontroll.

- **Relationer.** Materialet visade att individens riskförståelse färgades av andra personers åsikter vilka deltagarna tog del av genom sociala relationer. Relationer som lades särskild vikt vid var familjereaktioner men också relationer till okända personer eller till personer i allmänhet/en allmän norm kring ett specifikt förhållningssätt till risk i trafiken.
- **Erfarenheter.** Det var tydligt i materialet att deltagarnas riskförståelse i hög grad präglades av tidigare erfarenheter. Det handlade å ena sidan om egna erfarenheter och å andra sidan andras erfarenheter, vilka de hört talas om.
- **Kontroll.** Förståelsen för risker i trafiken präglades i materialet av i vilken utsträckning deltagarna upplevde sig ha kontroll över situationen eller inte. Det handlade dels om en idé om ett eget ansvar att ta kontroll över risk/säkerhet och dels om kontroll i sociala relationer. Att skaffa sig ögonkontakt med en bilist innan första steget ut på ett övergångsställe var ett sätt att skaffa sig en upplevelse av kontroll över situationen.

Den andra delen av analysen, med fokus på sociala emotioner visade att sociala emotioner kan ses som inbäddade i individens riskförståelse. I berättelser om risker i trafiken blev det tydligt att deltagarna konstruerade förståelse för risk genom att tolka risker i relation till de (reflexiva) sociala emotioner de förknippades med. Till exempel talade de om hur de blivit generade i olika trafiksituationer vilket de tolkade som en signal på att de då gjort fel och tagit eller gett upphov till en risk i trafiken. I sådana situationer visade också materialet att deltagarna valt att ändra sitt beteende för att undvika att ännu en gång uppleva den obekväma känsla som en situation gett upphov till.

Empatiska sociala emotioner ingick som del av tolkningen av olika situationer främst genom att omtolka risker så att de framstod som mindre allvarliga. Genom empati för den person som gjort fel och därmed gett upphov till risker i

trafiken omtolkades situationen som mindre allvarlig. Genom medkänsla för den som skapat en riskfylld situation kom risken i sig att värderas som mindre allvarlig.

Genom denna studie har inte bara relationen mellan sociala emotioner och individens förhållningssätt till risk undersökts utan begreppet riskförståelse har också utvecklats med avseende på betydelsen av sociala emotioner för hur individen tolkar och förstår risker i vardagen.

5. Cryptosporidium som ett exempel på en ny risk i vardagen

Under vintern 2010/2011 drabbades Östersund av att det kommunalt levererade dricksvattnet plötsligt blev otjänligt. På grund av plötsligt mycket hög koncentration av parasiten *Cryptosporidium* i vattentäkten (Storsjön) kom dricksvattnet att bli förknippat med stor risk för svår magsjuka.

Utifrån en av projektets utgångspunkter, att mer kunskap om hur människor förhåller sig till risker i vardagen krävs för att nå fördjupad kunskap om individens drivkrafter att förebygga olyckor och kriser, och då individens riskförståelse inte tidigare studerats med avseende på en risk som plötsligt uppstått i vardagen, tog jag tillfället i akt att genomföra en empirisk studie med fokus på risken för sjukdom till följd av *Cryptosporidium* i dricksvattnet. Resultat från detta delprojekt redovisas i en vetenskaplig artikel:

- Wall, Erika & Kvarnlöf, Linda. (2012). "Riskfyllt vatten: Hur individen skapar förståelse av oväntad parasitförekomst i dricksvattnet." *Sociologisk forskning*, 49(1): 5-24.

Här ges också en beskrivning av det separata åtagande som genomfördes vid sidan av forskningsprojektet, på uppdrag av MSB/Avdelningen för den enskildes säkerhet. Trots att detta uppdrag genomförts vid sidan av föreliggande projekt sammanfattas det mycket kortfattat nedan, då det direkt ansluter till den forskning som avrapporteras här. Uppdraget har tidigare redovisats i en rapport till MSB:

- Wall, Erika. (2011). *Förväntningar på den enskildes ansvar och insatser vid plötslig förekomst av Cryptosporidium i dricksvattnet*. Mittuniversitetet: Institutionen för samhällsvetenskap.

5.1 Riskförståelse och synen på ansvar vid plötsligt otjänligt dricksvatten

I de båda delstudier som fokuserat hur individen förhållit sig till risk respektive ansvar vid utbrottet av *Cryptosporidium* i dricksvatten levererat av Östersunds kommun till stora delar av befolkningen i Östersund har utgångspunkten varit begreppet riskförståelse (Wall 2010). Syftet med den forskningsstudie (Wall och Kvarnlöf 2012) som först genomfördes var att undersöka hur enskilda individer skapar sig en *förståelse av risken* att drabbas av sjukdom till följd av förekomst av *Cryptosporidium* i dricksvattnet. I den uppföljande rapporten (Wall 2011), genomförd på uppdrag av MSB var syftet att undersöka den enskildes syn på eget *ansvar* och *egna insatser* vid plötsligt otjänligt dricksvatten.

Risikförståelsestudien (Wall och Kvarnlöf 2012) som genomfördes direkt vid tiden för utbrottet av *Cryptosporidium* i dricksvattnet utgick ifrån traditionen av så kallade "quick response"-studier inom krisforskningsfältet (se till exempel Aguirre, Wenger och Vigo 1998; Bolin 1990; Kendra och Wachtendorf 2001). Detta innebär att forskaren i ett tidigt skede av en kris ger sig ut på fältet för att samla in data. Här fokuseras alltså tidpunkten för datainsamling framför noggranna strategier för urval och genomförande. Då quick response-studier genomförs på den specifika platsen för den kris som studeras och under pågående situation begränsas urvalet av informanter till de som är möjliga att få tag på "här och nu". Därför baseras de flesta quick response-studier på så kallat bekvämlighetsurval (Fitzpatrick och Mileti 1990; Mason 1996; O'Brien 2003), så även i denna studie. Som grund för analys i studien genomfördes 24 stycken intervjuer med enskilda. Intervjupersonernas ålder varierade mycket, från 11 till 70 år. Fler kvinnor (15 stycken) än män (9 stycken) ingick i materialet.

I den uppföljande ansvarsstudien (Wall 2012) genomfördes en andra omgång intervjuer med några av de personer vilka deltagit i risikförståelsestudien (Wall och Kvarnlöf 2012). I ansvarsstudien fokuserades de uppföljande intervjuerna med fem personer: fyra enskilda individer från allmänheten. Dessutom inkluderades också en representant från Östersunds kommun. Analyserna i ansvarsstudien inkluderade också övriga intervjuer, genomförda för risikförståelsestudien, vilka användes som referensmaterial.

Resultat och slutsatser

Risikförståelsestudien (Wall och Kvarnlöf 2012) visade att intervjupersonerna upplevde situationen med otjänligt dricksvatten som problematisk, men inte som en "kris". Istället upplevde man en ny typ av risk att förhålla sig till i vardagen. Analysen gav att materialet kunde beskrivas utifrån olika grupperingar bland intervjupersonerna vilka ger en beskrivning av på vilka olika sätt mening skapades kring den nya risken i vardagen:

- **Praktiker.** Personer i denna grupp framhöll de praktiska besvären med att inte längre kunna dricka det vatten som levererades av kommunen. De tolkade risken utifrån sina egna upplevelser av situationen särskilt med utgångspunkt i situationer som uppstått i det egna hemmet.
- **Lokalt orienterade.** Personer i denna grupp relaterade sin förståelse av risken för sjukdom till följd av *Cryptosporidium* i dricksvattnet till det lokalt avgränsade sammanhanget. I denna grupp ingick såväl de som skapade mening kring den nya risken genom att återknyta den till sin syn på Storsjöns vatten och de som främst relaterade till "de drabbade" i termer av "lokalbefolkningen". I denna grupp var risikförståelsen främst kollektivistiskt baserade, om än avgränsad till det geografiskt avgränsade kollektiv som bestod av de personer till vilka kommunen levererade otjänligt dricksvatten.
- **Globalt orienterade.** Denna grupp beskriver de personer vilka tolkade risken utifrån ett globalt perspektiv. Risikförståelsen bland

personerna i denna grupp baserades på en tolkning av situationen utifrån ett globalt perspektiv. Det egna meningsskapandet av risken byggde på att kontrastera den egna situationen mot hur det är ”i andra delar av världen” vilket exemplifierades med platser och situationer där vatten alltid måste kokas länge för att göras drickbart eller där det finns begränsad tillgång till dricksvatten.

- **Familjeorienterade.** Materialet visade också på en grupp vars riskförståelse tydligt baserades på hur situationen upplevdes i relation till den egna familjen. Risken att drabbas av sjukdom till följd av otjänligt dricksvatten tolkades av dessa som en familjeangelägenhet. Särskilt tolkades risken med vattnet i relation till grupper som sågs som särskilt utsatta: barn och äldre.
- **Osjälvviska.** Den sista gruppen som återfanns i materialet var de som skapade förståelse för risken med dricksvattnet utifrån ett osjälviskt, altruistiskt, perspektiv. I denna grupp tolkades risken som ett gemensamt problem för hela lokalbefolkningen med fokus på att definiera sårbara grupper. Utifrån omsorgen om de sårbara (barn, äldre, sjuka) skapades förståelse för risken.
- **Äcklade.** Riskförståelsen i den sista gruppen baserades på tolkning av situationen ”här och nu” utifrån ett individualistiskt perspektiv med utgångspunkt i att vara del av den drabbade gruppen av personer till vilka otjänligt dricksvatten levererades. Dessa personers tolkningar av risken i fråga utgick ifrån en egen upplevelse av att vattnet var ”äckligt” även när det kokats. (Ibid.).

Riskförståelsestudien visade inte bara på olika utgångspunkter för hur risken för sjukdom till följd av *Cryptosporidium* i dricksvattnet varierade, den visade också att såväl *direkta* som *indirekta* sociala relationer (Schütz 1970) hade betydelse för individens riskförståelse (Wall och Kvarnlöf 2012). De direkta sociala relationerna tog sig bland annat uttryck i samtal om risken för sjukdom människor emellan, i hemmet, på arbetsplatsen och i olika sammanhang på fritiden. De indirekta sociala relationerna bestod av jämförelser mellan den egna situationen och idéer om andras situation (jämför med ”social comparison”, Festinger 1954). Genom att inkludera indirekta sociala relationer (exempelvis med personer i andra länder, vilka de ”globalt orienterade” visade på) avdramatiserades tolkningen av risken i fråga, och gjordes på så vis begriplig. Betydelsen av indirekta sociala relationer, vid sidan av de direkta, hade inte tidigare lyfts fram med avseende på individens riskförståelse, vilket således var ett viktigt teoretiskt bidrag med studien (Wall och Kvarnlöf 2012).

Ansvarsstudien (Wall 2012) gav ytterligare perspektiv på hur risken för *Cryptosporidium* upplevdes av intervjupersonerna, med särskilt fokus på hur deltagarna såg på ansvar och egna insatser vid tiden för utbrottet.

- **Inga upplevda krav på ansvar och egna insatser.** Materialet visade att intervjupersonerna inte upplevde att det ställdes några *direkta* krav på dem vad gäller att ta ansvar och hantera den långvariga

perioden med otjänligt dricksvatten. Som en följd av den information som gavs/uppfattades av deltagarna uppfattad de dock att det fanns *indirekta* förväntningar på eget ansvar. Detta innebär att intervjupersonerna upplevde att de förväntades hantera situationen på egen hand, eftersom myndigheterna inte erbjöd någon direkt hjälp att hantera situationen.

- **Ansvar för nära och kära, på eget initiativ.** Vad gäller egna insatser under tiden för otjänligt dricksvatten talade deltagarna framför allt om hur de ägnat sig åt att ge stöd till sina närmaste. I första hand talade de om familjemedlemmar och kollegor på arbetsplatsen.
- **Omsorg om särskilt utsatta grupper.** Intervjupersonerna upplevde inte några direkta förväntningar om att ta ansvar för andra personer. Trots detta tog de dock ansvar och gjorde insatser för att förebygga risken att drabbas av sjukdom för andra, med särskilt fokus på sådana som uppfattades som särskilt utsatta: barn/barnfamiljer, äldre och personer med sjukdom som kunde förvärra problemen med eventuell sjukdom till följd av *Cryptosporidium*infektion.

Genomgående för de båda studierna (Wall och Kvarnlöf 2012; Wall 2012) är att deltagarna inte uppfattade situationen med infekterat vatten som en "kris", utan som en ny risk i vardagen där hanterandet av denna risk blev till en del av vardagslivet under den aktuella perioden vintern 2010/2011. I de uppföljande intervjuerna vid ansvarsstudien 2012 blev det också tydligt att intervjupersonerna menar att de inte lärt sig så mycket av händelsen. Särskilt lyfter intervjupersonerna fram att de inte upplevt situationen som särskilt allvarlig och därmed inte heller speciellt avgörande för den egna krisberedskapen. Trots att intervjupersonerna inte upplevt att de lärt sig så mycket av Östersundsutbrottet är det tydligt i analysen att Östersundsutbrottet i viss mån synliggjort den egna rollen vad gäller krisberedskap. Framför allt har situationen synliggjort individens eget ansvar vad gäller insatser vid en allvarlig händelse.

6. Kandidatuppsatser inom ramen för projektet

Under projektperioden har sociologistudenter vid Risk och krishanteringsprogrammet, Mittuniversitetet, erbjudits att skriva kandidatuppsatser inom ramen för projektet. Att på detta sätt inkludera studenter i forskningsprojekt är en ny erfarenhet för mig. Första läsåret, 2011/2012, hade jag inte någon riktig idé om hur detta skulle gå till vilket innebar att två uppsatser skrevs vilka ger bidrag till forskningsområdet på en mer övergripande nivå istället för att direkt återkoppla till projektet. Nästa läsår, 2012/2013, hade jag lärt mig av mina erfarenheter. Denna gång kom processen att se ut på så vis att studenterna i fråga fick läsa min projektplan och utifrån den själva utforma ett projekt vilket gav direkt bäring på det övergripande syftet med föreliggande forskningsprojekt. Inom ramen för projektet har tre kandidatuppsatser i sociologi skrivits:

- Lundell, Lisa och Svantesson, Ethel. (2012). *Ungdomar och riskuppfattning: Skillnader i riskuppfattningar mellan ungdomar i stad och ungdomar i glesbygd*. Mittuniversitetet: Institutionen för samhällsvetenskap. (Uppsats för kandidatexamen i sociologi.)
- Bergrahm, Linnea och Röstlund, Caroline. (2012). *En kvalitativ studie om individens förhållningssätt kring risker och olyckor i hemmet*. Mittuniversitetet: Institutionen för samhällsvetenskap. (Uppsats för kandidatexamen i sociologi.)
- Arvaker, Caroline och van der Heiden, Lukas. (2013). *"Men tar man aldrig risker så får livet ingen riktig mening" – Unga vuxnas förhållningssätt till risker i vardagen*. Mittuniversitetet: Institutionen för samhällsvetenskap. (Uppsats för kandidatexamen i sociologi.)

6.1 Riskuppfattningar bland ungdomar

Inom ramen för det postdoktorala forskningsprojekt som redovisas i föreliggande rapport kom en uppsats att skrivas av studenter på Risk- och krishanteringsprogrammet, Mittuniversitetet, där fokus, i likhet med projektet, var att studera hur ungdomar förhåller sig till risker i vardagen. Lundell och Svantesson (2012) valde att utgå ifrån teori om riskuppfattningar och riskförståelse och syftet med denna uppsats var att undersöka om det fanns samband, skillnader och underliggande mönster i riskuppfattningar hos ungdomar i gymnasieåldern (ibid.). Lundell och Svantesson (2012) ville också titta på om riskuppfattningarna skiljer sig utifrån faktorer som boende i stad eller glesbygd, kön och bostad.

För att undersöka riskuppfattningar bland ungdomar valde Lundell och Svantesson att genomföra en enkätundersökning med ungdomar i Jämtlands

län, boende i stadsmiljö (Östersund) och i glesbygd (Strömsund). Totalt ingick 312 respondenter i undersökningen, varav 212 från Strömsund och 100 från Östersund. Könsfördelningen var jämn (155 män, 153 kvinnor).

Genom faktoranalys har Lundell och Svantesson skapat faktorer vilka de senare omvandlat till index för att undersöka hur ungdomarna i studien uppfattat ”vardagsrisker” (t.ex. stress, trafikolyckor och fritidsolyckor), ”dolda risker” (t.ex. terrorism och transporter av farligt gods) och ”frivilliga risker” (t.ex. rökning, könssjukdom till följd av oskyddat sex). Resultaten visade att stadsungdomarna uppfattade vardagsrisker och frivilliga risker som allvarligare än vad glesbygdsungdomarna gjorde. I likhet med tidigare studier visade resultaten också att deltagande kvinnorna/tjejerna tenderade att skatta risker (alla typer) som mer allvarliga än vad männen/killarna gjorde.

6.2 Äldres riskförståelse & förebyggande insatser i vardagen

Syftet med Caroline Röstlund och Linnea Bergrahms studie var att undersöka hur individer förhåller sig till risker och olyckor i hemmet. Målgruppen för studien var personer i åldersgruppen 50-65 år. Samtliga deltagare var fysiskt kapabla att arbeta och att röra sig obehindrat i det egna hemmet (Röstlund och Bergrahm 2012).

Röstlund och Bergrahm (2012) relaterade till postdokprojektet genom att särskilt fokusera på risker i vardagen, särskilt i det egna hemmet. För att komplettera projektets studie med fokus på ungdomar/unga vuxna valde dessa studenter att istället lyfta fram personer i äldre medelåldern (50-65 år). Till grund för analyser i kandidatuppsatsen genomfördes sju stycken djupintervjuer. Intervjuerna genomfördes hemma hos informanterna själva för att särskilt ge möjlighet att komma åt den specifika kontext vilken boendemiljön innebär för den enskilde (ibid.).

I analysen tolkades resultaten utifrån begreppen riskperception (Sjöberg, Moen och Rundmo 2004) och riskförståelse (Wall 2010). Studenterna visade att det finns risker i hemmet som intervjupersonerna värderade olika i relation till riskernas tänkbara konsekvenser. Livserfarenheter och kunskaper hade stor betydelse för deltagarnas syn på risker i vardagen (Röstlund och Bergrahm 2012).

Ett viktigt empiriskt bidrag till teori om riskförståelse och riskperception är vad författarna valt att beskriva som ”praktiker”, det vill säga hur deltagarna beskrivit att de *agerar* i relation till risk, till exempel genom att förebygga risker i vardagen (Röstlund och Bergrahm 2012). Det framkom av det empiriska materialet i studien att deltagarnas egna ageranden vad gäller att förebygga risker var en viktig aspekt för hur de förhåller sig till risker. Hur risker förstods och uppfattades återkopplades således till de egna (förebyggande) praktikerna.

6.3 Riskförståelse bland unga vuxna i Sverige & Norge

Som ett komplement till det postdoktorala projektet har Caroline Arvaker och Lukas van der Heiden valt att fokusera på hur unga vuxna (18-30 år) i Sverige och Norge för att undersöka riskförståelse vad gäller vardagsrisker och i vilken mån förebyggande åtgärder görs för att minska risker i vardagen (Arvaker och van der Heiden 2013).

Arvaker och van der Heiden utgår ifrån begreppet riskförståelse (Wall 2010) för att nå kunskap om hur människor förhåller sig till risker i vardagen. Då studien fokuserar unga vuxna valde de också att särskilt lyfta fram teori hämtad från ungdomsforskningslitteraturen, och då specifikt begreppet ”emerging adulthood” (Arnett 2000) vilket refererar till tidsperioden i livet, vuxenblivandet, då individen utforskar livet genom att variera olika typer av livsbetingelser; studier, familjeliv, resor, tillfälliga jobb etcetera (ibid.).

Till grund för analyserna i studien har en intervjustudie genomförts där djupintervjuer genomförts med tre unga vuxna boende i Östersund och tre boende i Trondheim, Norge (Arvaker och van der Heiden 2013). Resultaten visade att deltagarna definierade vardagsrisker som risker i trafiken, i hemmet, risker knutna till fritidsaktiviteter och utlandsresor, risker förknippade med arbetslöshet samt risk för våld/övergrepp vid ensam vistelse utomhus nattetid. Hemmet och risker som kan förekomma i eller i omedelbar närhet till hemmet var centralt i materialet. Någon skillnad mellan deltagare boende i Sverige/Östersund eller Norge/Trondheim fanns inte i materialet. Istället framkom likheter med avseende dels på vilka risker deltagarna talade om och på hur mening skapades kring dessa risker (ibid.).

Vad gäller förebyggande av vardagsrisker visade studien att intervjupersonerna förebyggde risker som hade att göra med trafik, brand, överfall och risker som kommer av att inte uppleva kontroll över en specifik situation (Arvaker och van der Heiden 2013). Djupintervjuerna gav förståelse för hur olika socialiseringsprocesser haft betydelse för deltagarna med avseende på hur de lärt sig att förebygga risker i vardagen. Därtill visade analysen att deltagarnas förebyggande åtgärder kunde kopplas till information/kommunikation i sociala nätverk och synen på eget ansvar för förebyggande åtgärder (ibid.). Genom dessa analyser har studien bidragit med kunskap om unga vuxnas riskförståelse vad gäller vardagsrisker och om hur personer i denna åldersgrupp förhåller sig till förebyggande åtgärder vad gäller vardagsrisker. Studien har också visat på stora likheter mellan unga vuxna i Sverige och Norge (ibid.).

7. Avslutning

Projektets utgångspunkt var att ”empiriskt undersöka den enskilde individens drivkrafter ifråga om att förebygga olika typer av olyckor och kriser” vilket studerats genom olika delprojekt vilka återknutit till temat på ett övergripande plan, men samtidigt bidragit med specifika perspektiv:

- Förebyggande insatser och betydelsen av motivation
- Visuella metoder för ny kunskap om hur individen förhåller sig till risk
- Emotioners roll i individens riskförståelse
- Cryptosporidium som ett exempel på en ny risk i vardagen

Teoretiskt har begreppen motivation och (sociala) emotioner särskilt lyfts fram och empiriskt har vardagsrisker stått i centrum för projektet. Termen vardagsrisker har hanterats på lika olika sätt i olika vetenskapliga texter där såväl risker i trafiken som utbrottet av Cryptosporidium i dricksvattnet i Östersund vintern 2010/2011 lyfts fram som empiriska exempel. Metodologiskt har projektet inneburit en möjlighet att närma sig de kreativa metoder för datainsamling och analys, där visuella metoder getts utrymme som del i studien, genom delprojektet Riskbilden.

Den forskning som genomförts inom ramen för det postdoktorala projekt som avrapporterats här har visat på många olika aspekter med avseende på hur individen förhåller sig till risker i vardagen. Resultat från de olika delstudierna har gett upphov till många nya frågor om såväl hur individen förhåller sig till risker i vardagen som hur fenomenet ”risk” kan och bör studeras inom den samhällsvetenskapliga riskforskningen:

- Motivation att förebygga risker i vardagen
 - På vilka sätt kan individens motivation eller avsaknad av motivation ligga till grund för hur kommuner och andra aktörer arbetar för att bidra till att den enskilde i högre utsträckning ska kunna ta ansvar för sitt eget förebyggande ansvar?
 - Hur är individens motivation för förebyggande arbete sammankopplat med dennes riskförståelse och riskuppfattningar?
 - Vilka teoretiska begrepp behöver utvecklas för att individens motivation att förebygga risker i vardagen på ett bättre sätt ska kunna tolkas och förstås?
- Visuella och kreativa metoder inom samhällsvetenskaplig riskforskning
 - Vilken typ av kunskap kan nås med hjälp av visuella och kreativa metoder som inte är möjliga att komma åt med traditionella metoder inom samhällsvetenskaplig riskforskning?
 - Hur kan fördjupad kunskap som inkluderar fler uttrycksformer hos informanter överföras till användbara strategier och modeller som kan bidra till ett stärkt förebyggande arbete i samhället?

- Vilka specifika metoder kan bäst avtäcka hur individens riskförståelse är sammanflätad med hur individen förhåller sig till andra fenomen i vardagslivet?
- Betydelsen av emotioner för individens riskförståelse
 - Hur kan fördjupad kunskap om individens riskförståelse (hur individen skapar förståelse för risker i vardagen genom att återknyta till emotionella aspekter såväl som de sociala och rumsliga sammanhang vilka individen relaterar till) ligga till grund för bättre kunskap om relationen mellan hur individen skapar förståelse för risk och å andra sidan hur risker uppfattas och värderas?
 - På vilka sätt kan organisationer, företag, myndigheter och andra intressenter vilka arbetar för stärkt förebyggande arbete vad gäller vardagsrisker dra nytta av förståelse för hur emotioner ingår i hur individen förstår och agerar i relation till risker i vardagen?
 - Hur kan begreppet riskförståelse utvecklas teoretiskt för att på ett bättre sätt återspegla individens process av meningsskapande vad gäller risker i vardagen?
- Nya risker i vardagen
 - I vilken utsträckning ses dricksvattnet som en eventuell risk i vardagen bland människor som bor i Sverige?
 - Vilken betydelse har det för individens eventuella förebyggande åtgärder huruvida en situation uppfattas som en ”kris” eller, som i fallet med *Cryptosporidium*, som en ”ny vardag”?
 - Hur kan individens omsorg om särskilt utsatta grupper i samhället inkluderas i exempelvis kommuners arbete med att stärka allmänhetens förebyggande arbete?

Den viktigaste slutsatsen utifrån den kunskap som samtliga delstudier tillsammans bidragit med är att risk inte är någonting som kan studeras som ett särskilt fenomen, skilt från sammanhanget. Istället är individens förhållningssätt till risk tätt sammankopplat med många olika socialt och rumsligt definierade sammanhang. Därmed bör individens riskförståelse och riskuppfattningar i än högre utsträckning än vad som tidigare gjorts relateras till det specifika sammanhanget och den specifika situationen. Genom att se risk som ett fenomen inbäddat i den speciella situationen med de sociala och rumsliga förutsättningar som gäller just där ges möjlighet att ytterligare tydliggöra exempelvis kopplingen mellan motivation och förebyggande åtgärder och att undersöka hur emotioner ingår i individens meningsskapande och värdering av risker.

7.1 Forskningsbehov

Teoriutveckling

Utifrån de delstudier som ingått här har det visat sig att den samhällsvetenskapliga riskforskningen brister vad gäller att synliggöra betydelsen av den specifika situationen för hur individen förhåller sig till risker i vardagen. Teorier och begrepp inom området behöver ytterligare förfinas och utvecklas för att bättre återkoppla till risk som ett fenomen inbäddat i socialt och rumsligt avgränsade sammanhang där den specifika situationen är särskilt betydelsebärande för hur individen uppfattar, förstår och agerar gentemot risker i vardagen.

Metodutveckling

Inom ramen för föreliggande projekt har visuella metoder för datainsamling och analys ingått. Jag har här visat att visuella och kreativa metoder kan bidra med ökad förståelse för hur individens förhållningsätt till risk ska förstås som en del av den specifika situationen där exempelvis görandet av genus ("doing gender", Butler 1990) är sammankopplat med hur individen tolkar och uttrycker sig vad gäller risk. Genom utvecklade visuella/kreativa metoder specifikt anpassade för studiet av risk kan ny förståelse nås vad gäller hur individen förhåller sig till risk. Föreliggande projekt har också visat att sådana metoder har en särskild förtjänst vad gäller att ge deltagare möjlighet att använda fler sätt att uttrycka sig, vilket kan ge annan kunskap än om metoderna begränsas till uttryck genom text och tal.

Interventionsstudier

Resultat i projektet har exempelvis visat att motivation bidrar till att förklara i vilken utsträckning individen förebygger risker i vardagen. Utifrån resultat av sådan karaktär bör interventionsstudier göras med fokus på att undersöka hur olika insatser med fokus på motivation för förebyggande åtgärder kan bidra till ett mer robust samhälle. Dessa interventioner bör dels undersöka effekten av att stärka de redan motiverade att i än högre utsträckning arbeta förebyggande och dels studera om det är möjligt att motivera dem som inte alls uppger sig vara intresserade av att vidta några förebyggande åtgärder.

Referenser

- Aquirre, B.E., Wenger, D. & Vigo, G. (1998). "Test of the emergent norm theory of collective behavior." *Sociological Forum*, 13(2): 301-320.
- Arnett, J. (2000). "Emerging adulthood: a theory of development from the late teens through the twenties." *American Psychologist*, 55: 469-480.
- Arvaker, C. & van der Heiden, L. (2013). *Men tar man aldrig risker så får livet ingen riktig mening: Unga vuxnas förhållningssätt till risker i vardagen*. Mittuniversitetet: Institutionen för samhällsvetenskap. (Uppsats för kandidatexamen i sociologi).
- Aspers, P. & Sverrisson, A. (2007). "Introduktion." *Sociologi idag*, 37(1): 3-12.
- Becker, H.S. (2003). "Visual Sociology, Documentary Photography, and Photojournalism: It's (almost) all a matter of context." *Visual Sociology*, 10(1): 5-14.
- Bergrahm, L. & Röstlund, C. (2012). *En kvalitativ studie om individens förhållningssätt kring risker och olyckor i hemmet*. Mittuniversitetet: Institutionen för samhällsvetenskap. (Uppsats för kandidatexamen i sociologi).
- Bolin, R.C. (ed.). *The Loma Prieta Earthquake: Studies of short-term impacts. Program on environment and behavior monograph #50*. Boulder, Colorado: University of Colorado, Institute of Behavioral Science.
- Butler, Judith. (1990). *Gender trouble and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Deci, E.L., Ryan, R.M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum.
- Demarin, E.L., Danielsson, E., Eliasson, L., Johansson, R., Olofsson, A., Sparf, J., & Öhman, S. (2010). *Samhällsvetenskapliga perspektiv på risk och kris: Uppfattning, kommunikation och organisation*. Mittuniversitetet: Institutionen för samhällsvetenskap.
- Enander, A. (2010). *Psykologiska perspektiv på risk- och krishanteringsförmåga: en kunskapsöversikt*. Karlstad: Försvarshögskolan.
- Festinger, L. (1954). "A theory of social comparison processes." *Human Relations*, 1: 117-140.
- Fitzpatrick, C. & Mileti, D. (1990). "Perceptions and response to aftershock warnings during the emergency period." In: Bolin, R.C. (ed.). *The Loma Prieta Earthquake: Studies of short-term impacts. Program on environment and behavior monograph #50*. Boulder, Colorado: University of Colorado, Institute of Behavioral Science.
- Fyfe, G. & Law, J. (eds.). (1988). *Picturing Power: Visual depiction and social relations*. London: Routledge.
- Guay, F., Vallerand, R. & Blanchard, C. (2000). On the assessment of situational intrinsic and extrinsic motivation: The Situational Motivation Scale (SIMS). *Motivation and Emotion* 24(3), 175-213.
- Harper, D. (1987). "The Visual Ethnographic Narrative." *Visual Anthropology*, 1: 1-19.

- Henny, L.M. (1986). "Theory and practice of visual sociology." *Current Sociology*, 34(3): 24-36.
- Jenks, C. (1995). "The Centrality of the Eye in Western Culture: An Introduction." In: Jenks, C. (ed.). *Visual Culture*. London: Routledge.
- Jönsson, A. & Resch, P. (2014). *Riskcenter: Upplevelser och erfarenheter*. Mittuniversitetet: Avdelningen för samhällsvetenskap.
- Kendra, J.M. & Wachtendorf, T. (2001). *Rebel food... Renegade supplies: Convergence after the world trade center attack*. University of Delaware: University of Delaware Disaster Research Center.
- Lundell, L. & Svantesson, E. (2012). *Ungdomar och riskuppfattning: Skillnader i riskuppfattningar mellan ungdomar i stad och ungdomar i glesbygd*. Mittuniversitetet: Institutionen för samhällsvetenskap. (Uppsats för kandidatexamen i sociologi).
- Mason, J. (1996). *Qualitative researching*. London/Thousand Oaks, California: Sage.
- Morgan, D.L. (1996). "Focus Groups." *Annual Review of Sociology*, 22: 129-152.
- O'Brien, P. (2003). *Risk communication and public warning response to the September 11th World Trade Center attack*. University of Colorado: Institute of Behavioral Science, Natural Hazards Research and Applications Information Center.
- Schütz, A. (1970). *On phenomenology and social relations: selected writings*. (Ed. Wagner, H.R.). Chicago: University of Chicago Press.
- Shott, S. (1979). "Emotion and social life: A symbolic interactionist analysis." *American Journal of Sociology*, 84(6): 145-156.
- Sjöberg, L., Moen, B.E. & Rundmo, T. (2004). "Explaining risk perception: An evaluation of the psychometric paradigm in risk perception research." In: Rundmo, T. (ed.). *Rotunde publikasjoner, Rotunde no. 84*. Trondheim: Norwegian University of Science and Technology, Department of Psychology.
- Spencer, S. (2011). "Visualising social life." In: Spencer, S. (ed.). *Visual Research Methods in the Social Sciences: Awakening Visions*. London: Routledge.
- Taylor-Gooby, P. & Zinn, J. (2006). "Current Directions in Risk Research: New Developments in Psychology and Sociology." *Risk Analysis*, 26(2): 397-411.
- Wall, E. (2010). *Risikförståelse: Teoretiska och empiriska perspektiv*. Mittuniversitetet: Institutionen för samhällsvetenskap. (Avhandling för doktorsexamen i sociologi).
- Wall, Erika & Kvarnlöf, Linda. (2012). "Riskfyllt vatten: Hur individen skapar förståelse av oväntad parasitförekomst i dricksvattnet." *Sociologisk forskning*, 49(1): 5-24.
- Wall, Erika. (2012). *Förväntningar på den enskildes ansvar och insatser vid plötslig förekomst av Cryptosporidium i dricksvattnet*. Mittuniversitetet: Institutionen för samhällsvetenskap.
- Wall, Erika. (2013). *Risikbilden: Hur barn och ungdomar ser på risker i vardagen*. Stockholm: Vetenskap & Allmänhet.
- Wall, Erika. (2014). "Sense-making of risk and role-taking emotions: How young Swedes construe road traffic risk." *Journal of Risk Research*.

Wall, Erika. (Under review [a]). "Individuals' interest in preventing everyday accidents and crisis: A Swedish explorative study of the importance of motivation." *Human Technology*.

Wall, Erika. (Under review [b]). "Visualizing risk: Using participatory photography to explore individuals' sense-making of risk."

Bilaga 1: Projektets publikationer

Här följer en redovisning av de publikationer som kommit till som en direkt följd av projektet ”Den enskildes drivkraft att förebygga olyckor och kriser”. Därtill har också ”working papers” presenterats vid vetenskapliga konferenser, arbetskonferenser och olika typer av vetenskapliga seminarier. Resultat från projektet har också redovisats med hjälp av bilder som del av utställningen Riskcenter, vid Arkitekturmuseum (nuvarande Arkitektur- och designcentrum).

Vetenskapliga artiklar

- Wall, Erika. (Under review [a]). ”Individuals’ interest in preventing everyday accidents and crisis: A Swedish explorative study of the importance of motivation.” *Human Technology*.
- Wall, Erika. (Under review [b]). ”Visualizing risk: Using participatory photography to explore individuals’ sense-making of risk.”
- Wall, Erika. (2014). ”Sense-making of risk and role-taking emotions: How young Swedes construe road traffic risk.” *Journal of Risk Research*.
- Wall, Erika & Kvarnlöf, Linda. (2012). ”Riskfyllt vatten: Hur individen skapar förståelse av oväntad parasitförekomst i dricksvattnet.” *Sociologisk forskning*, 49(1): 5-24.

Rapporter

- Jönsson, Anna. & Resch, Paul. (2014). *Riskcenter: Upplevelser och erfarenheter*. Mittuniversitetet: Avdelningen för samhällsvetenskap.
- Wall, Erika. (2012). *Förväntningar på den enskildes ansvar och insatser vid plötslig förekomst av Cryptosporidium i dricksvattnet*. Mittuniversitetet: Institutionen för samhällsvetenskap.
- Wall, Erika. (2013). *Riskbilden: Hur barn och ungdomar ser på risker i vardagen*. Stockholm: Vetenskap & Allmänhet.

Uppsatser

- Lundell, Lisa och Svantesson, Ethel. (2012). *Ungdomar och riskuppfattning: Skillnader i riskuppfattningar mellan ungdomar i stad och ungdomar i glesbygd*. Mittuniversitetet: Institutionen för samhällsvetenskap. (Uppsats för kandidatexamen i sociologi.)
- Bergraham, Linnea och Röstlund, Caroline. (2012). *En kvalitativ studie om individens förhållningssätt kring risker och olyckor i hemmet*. Mittuniversitetet: Institutionen för samhällsvetenskap. (Uppsats för kandidatexamen i sociologi.)
- Arvaker, Caroline och van der Heiden, Lukas. (2013). ”Men tar man aldrig risker så får livet ingen riktig mening” – Unga vuxnas förhållningssätt till risker i vardagen. Mittuniversitetet: Institutionen för samhällsvetenskap. (Uppsats för kandidatexamen i sociologi.)

